

WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT
VOLKSGEZONDHEID
INSTITUT SCIENTIFIQUE
DE SANTÉ PUBLIQUE

European Monitoring Centre
for Drugs and Drug Addiction

DIENT ENQUÊTES, LEEFSTIJL
EN CHRONISCHE ZIEKTEN

BELGISCH NATIONAAL DRUGSRAPPORT 2014

NIEUWE ONTWIKKELINGEN EN TRENDS

.be

BELGISCH NATIONAAL
DRUGSRAPPORT 2014
(DATA 2013)

NIEUWE ONTWIKKELINGEN EN TRENDS

Wetenschappelijk instituut volksgezondheid (WIV-ISP)

Operationele Directie Volksgezondheid en Surveillance

Dienst enquêtes, leefstijl en chronische ziekten

Programma Drugs

Julliette Wytsmanstraat 14 | 1050 Brussel | België

Volksgezondheid & Surveillance | Februari 2015 | Brussel, België

EDITORS

Lies Gremeaux

Els Plettinckx

AUTEURS

Belgisch waarnemingscentrum voor drugs en drugsverslaving (BMCDDA) – Programma Drugs

Jérôme Antoine

Peter Blanckaert

Karin De Ridder

Lies Gremeaux

Els Plettinckx

EXTERNE EXPERTEN

Lucia Casero

EUROTOX asbl (Socio-epidemiologisch waarnemingscentrum voor alcohol en drugs in de Federatie Wallonië-Brussel)

Fred Laudens

VAD vzw (Vereniging voor alcohol- en andere drugsproblemen)

Freya Vander Laenen

Vakgroep Strafrecht en Criminologie, Institute for International Research on Criminal Policy (IRCP), Universiteit Gent

Contact

E-mail: bmcdda@wiv-isp.be

Website: drugs.wiv-isp.be

Dit document is beschikbaar op de website van het Programma Drugs (drugs.wiv-isp.be) en de algemene website van het Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid (www.wiv-isp.be).

Gelieve volgende referentie te gebruiken:

Plettinckx, E., Antoine, J., Blanckaert, P., De Ridder, K., Vander Laenen, F., Laudens, F., Casero, L. & Gremeaux, L. (2014). Belgisch Nationaal drugsreport 2014, Nieuwe Ontwikkelingen en Trends. WIV-ISP, Brussels.

Vertaling

Tradas language solutions

Layout

Nathalie da Costa Maya, CDCS vzw

© WIV-ISP, Brussel 2015
Verantwoordelijke uitgever: Dr. Johan Peeters
Depotnummer: D/2015/2505/06

www.wiv-isp.be

HOOFDSTUK 8.

SOCIALE CORRELATEN EN SOCIALE RE-INTEGRATIE

Antoine J.

- In de drugsgebruikerspopulatie zijn bijna dubbel zo veel mensen werkloos of laag opgeleid in vergelijking met de algemene bevolking.
- Sociale re-integratie door huisvesting is het doel van het Housing First-project dat in 2013 werd gestart. Het biedt een onvoorwaardelijke oplossing voor de huisvesting van dak- en thuislozen.

1. INLEIDING

Naast het ervaren van lichamelijke, psychische en sociale schade als gevolg van hun middelengebruik (zie hoofdstuk 4), hebben veel problematische drugsgebruikers in Europa onvervulde sociale noden met betrekking tot huisvesting, onderwijs en werkgelegenheid (Sumnall and Brotherhood, 2012). Bovendien stuiten drugsgebruikers ook op structurele hindernissen, zoals stigmatisering. Drugsverslaving gaat immers gebukt onder een groter stigma dan veel andere gezondheids- en sociale omstandigheden. Dat komt ook omdat drugsverslaving vaak beschouwd wordt als het gevolg van een levensstijl gerelateerde keuze die de gebruikers zelf onder controle hebben (Livingston et al., 2012).

Hoewel 'sociale re-integratie' een belangrijk aspect is voor volledig herstel van drugsverslaving, wordt de term niet consequent gebruikt of gedefinieerd in alle EU-lidstaten. De reikwijdte van sociale re-integratie is breder dan de traditionele behandeling die gericht is op farmacologische en psychosociale resultaten. Het EMCDDA definieert dit als 'elke sociale interventie met als doel de integratie van de voormalige of huidige problematische drugsgebruiker in de gemeenschap' (Sumnall and Brotherhood, 2012). In België wordt de praktijk van sociale re-integratie met een focus op specifieke risicogroepen benadrukt in de gemeenschappelijke verklaring in het kader van het geïntegreerde drugsbeleid (Conférence Interministérielle Drogues, 2010).

Met een focus op de problemen van huisvesting, werkgelegenheid en opleidingsniveau zal in dit hoofdstuk eerst worden gekeken naar sociale uitsluiting onder drugsgebruikers geregistreerd via de Treatment Demand

Indicator (TDI), in vergelijking met de algemene bevolkingsregisters (paragraaf 2.1). Ook het middelengebruik in verschillende kwetsbare, uitgesloten groepen zoals daklozen, sekswerkers en gevangenen zal worden gepresenteerd op basis van specifieke studies (paragraaf 2.2). Een tweede deel van het hoofdstuk zal voorbeelden geven van initiatieven die personen ondersteunen vanuit een sociaal standpunt (deel 3).

2. SOCIALE UITSLUITING EN DRUGSGEBRUIK

Drugsgebruik kan zowel een gevolg als een oorzaak van sociale uitsluiting zijn. Enerzijds kan drugsgebruik een verslechtering van de levensomstandigheden veroorzaken, maar anderzijds kan het proces van sociale uitsluiting ook een reden zijn om het drugsgebruik te beginnen. Toch is de relatie tussen drugsgebruik en sociale uitsluiting niet noodzakelijk causaal, aangezien sociale uitsluiting niet van toepassing is op alle drugsgebruikers. Rekening houdend met deze complexiteit kunnen we het drugsgebruik in sociaal uitgesloten bevolkingsgroepen analyseren en sociale uitsluiting onder drugsverslaafden bestuderen (EMCDDA, 2003).

2.1. SOCIALE UITSLUITING ONDER DRUGSGEBRUIKERS

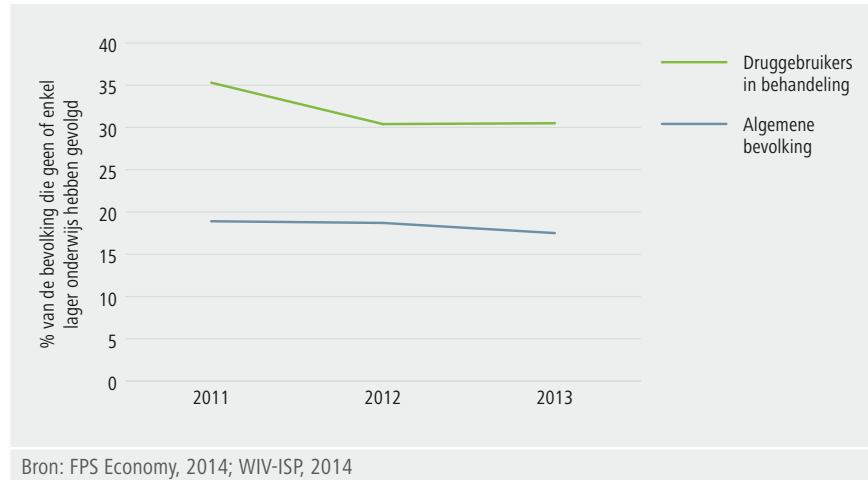
De TDI-registratie (zie ook hoofdstuk 5) verzamelt informatie over elke nieuwe behandelingsepisode van patiënten met een problematisch gebruik van stoffen die contact hebben met behandelingscentra. Sociale uitsluiting van deze patiënten kan worden geïllustreerd aan de hand van drie aspecten, verzameld door de indicator: het opleidingsniveau, de arbeidsstatus en de woonsituatie.

2.1.1. Opleidingsniveau

Onderwijs is een belangrijke factor in de ontwikkeling van sociaal en economisch welzijn (Sumnall and Brotherhood, 2012). Bovendien biedt internationaal onderzoek krachtig bewijsmateriaal voor een verband tussen het schoollopen en de bescherming tegen drugsgebruik (Edmonds et al., 2005).

Figuur 8.1 geeft een grafische voorstelling van het aandeel mensen met een laag opleidingsniveau in de algemene bevolking (FPS Economy, 2014) en in de populatie van drugsgebruikers in behandeling (WIV-ISP, 2014). In 2013 had 17,5% van de algemene Belgische bevolking (15 jaar of ouder) geen diploma of alleen een diploma van het basisonderwijs. Voor de populatie van mensen die in behandeling gaan voor middelenmisbruik, is dit percentage 30,5%. Sinds 2011 daalt dit aandeel in beide populaties.

Figuur 8.1 | Evolutie van het aandeel van mensen met een laag onderwijsniveau in de algemene bevolking en bij druggebruikers in behandeling (15 jaar en ouder) tussen 2011 en 2013

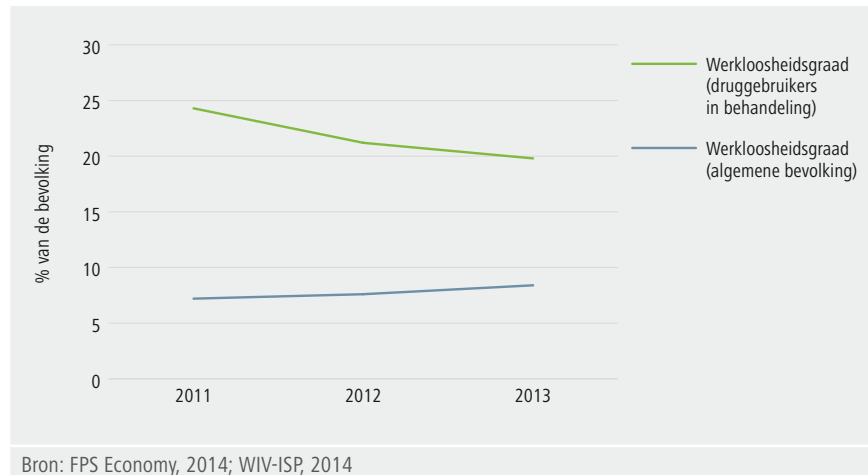

2.1.2. Arbeidsstatus

Hoewel er een grote hoeveelheid bewijsmateriaal bestaat dat de associatie beschrijft tussen problematisch drugsgebruik en werkloosheid, worden de exacte mechanismen van deze beïnvloeding onvoldoende onderzocht en derhalve niet volledig begrepen (Henkel, 2011).

In Figuur 8.2 worden zowel de algemene bevolking als de behandelde populatie vergeleken inzake werkloosheidscijfers. Het werkloosheidscijfer vertegenwoordigt het aantal mensen dat actief op zoek is naar een baan. Dat percentage is 8,4% in de algemene populatie en 19,8% in de drugsgebruikersgroep in behandeling. Dit bevestigt het idee dat drugsgebruikers die in behandeling zijn minder geïntegreerd zijn in tewerkstelling. Sinds 2011 stijgt het aandeel werklozen in de algemene bevolking lichtjes, terwijl dit percentage iets afneemt voor personen in behandeling.

Figuur 8.2 | Evolutie van de werkloosheidsgraad in de algemene bevolking en binnen de druggebruikende populatie (15-64 jaar oud) tussen 2011 en 2013

2.1.3. Woonsituatie

Er is een complexe interactie tussen middelengebruik, dakloosheid en andere woonnoden. Deze versterken elkaar en zijn vaak het gevolg van dezelfde nadelen en ongelijkheden zoals het ervaren van gezinsontwrichting in de kinderjaren, uitsluiting uit de school, gezondheidsproblemen of contacten met het gerecht. Het wordt daarenboven erkend dat een stabiele huisvesting het verkrijgen van een baan bevordert (Pleace, 2008; Sumnall and Brotherhood, 2012).

Op basis van de TDI-database bedraagt het percentage patiënten in een onstabiele woonsituatie (waaronder ook daklozen) 11,5%. Bovendien is 5,5% van de patiënten opgesloten of verblijft hij of zij in een instelling (ziekenhuis, enz.). Er zijn geen vergelijkbare indicatoren in de algemene bevolking om deze cijfers mee te vergelijken.

2.2. DRUGSGEBRUIK IN SOCIAAL UITGESLOTEN GROEPEN

De meest recente beschikbare cijfers over drugsgebruik in verschillende sociaal uitgesloten groepen in België worden hieronder voorgesteld. Omdat dergelijke informatie relatief schaars is, kunnen de in aanmerking genomen studies grootschalige studies op nationaal niveau zijn, maar ook kleinschalige studies op het niveau van een gespecialiseerd centrum dat met deze specifieke groepen mensen werkt.

2.2.1. Daklozen

Uit de resultaten van een studie in 2010 over daklozen in België bleek dat 81,7% van de cliënten in de Vlaamse en 58,9% in de Waalse en Brusselse openbare centra voor maatschappelijk welzijn vaak te kampen hebben met een drugs- of alcoholverslaving (De Boyser et al., 2010).

Meer recent vermeldde de Samu Social (een organisatie voor daklozen) voor de winterperiode van 2013-2014 de waargenomen oorzaken van ontwrichting in Brussel waardoor deze mensen in een sociale noodsituatie terechtkwamen. Verslaving (zowel alcohol als illegale drugs) was de vijfde vaakst genoemde oorzakelijke reden (16,7%), volgend op financiële problemen, gezondheids- of psychische problemen en administratieve problemen (Samusocial asbl, 2014).

2.2.2. Sekswerkers

In 2011 werd een studie uitgevoerd in België over drugsgebruik bij sekswerkers (Decorte et al., 2011). Uit de resultaten bleek dat een op de vier (25,9%) van de 528 respondenten in de afgelopen maand cannabis had gebruikt, vergeleken met 16,7% voor cocaïne (ook 3,4% crack), 7,2% voor heroïne en 3,8% voor amfetamine.

Recentere resultaten bij 148 sekswerkers, ondersteund door de vereniging 'Espace P' in Charleroi, blijken iets hoger liggen. 35,4% van de sekswerkers gebruikte drugs of alcohol. Het percentage sekswerkers dat cocaïne gebruikte was 18,3% en heroïne 9,7%. Dat is vergelijkbaar met de resultaten van het onderzoek van Decorte et al. (Espace P, 2014).

2.2.3. Gevangenen

Drugsgebruik is ook een belangrijk probleem bij gevangenen. Uit de tweejaarlijkse enquête in de Belgische gevangenen over drugsgebruik (enquête werd gestopt in 2010) bleek dat life-time prevalentiegebruik rond de 60% was, terwijl de prevalentie van drugsgebruik in de gevangenis 30% bedroeg (Van Malderen, 2011).

3. SOCIALE RE-INTEGRATIE

Diverse initiatieven gericht op verschillende risicogroepen, zijn opgezet om de sociale re-integratie van drugsgebruikers te verbeteren. Om de problemen van en acties over dit onderwerp te illustreren, worden verschillende benaderingen voorgesteld die gericht zijn op de belangrijkste sociale uitsluitingsproblemen zoals huisvesting, onderwijs en opleiding, werkgelegenheid en sociaal leven. Dit rapport wil de diversiteit illustreren van de ontwikkelingen voor sociale re-integratie die specifiek gewijd zijn aan drugsgebruikers. Daartoe worden, in plaats van om een exhaustieve lijst van projecten, enkel de meest recente, interessante of originele initiatieven in de verschillende regio's van het land vermeld. Het gepresenteerde overzicht is een verzameling van gegevens die meestal afkomstig zijn van de websites van de verschillende organisaties die deze projecten organiseren.

3.1. HUISVESTING

3.1.1. Tijdelijke huisvesting en noodopvang

Veel initiatieven voor huisvesting zijn gericht op het verstrekken van een tijdelijke oplossing voor personen met zeer dringende woonnoden (zie Tabel 8.1). Binnen deze projecten begeleiden de medewerkers ook cliënten in de verdere oriëntatie naar meer geschikte huisvesting.

Tabel 8.1 | Voorbeelden van tijdelijke huisvesting en noodopvanginitiatieven in België

Betrokken instelling; Naam van het initiatief; Stad	Beschrijving
Openbare centra voor maatschappelijk welzijn van Antwerpen; De Biekorf; Antwerpen	54 bedden beschikbaar als tijdelijke woonoplossing voor volwassen daklozen met een verslaving of psychiatrische problemen (incl. douche, ontbijt, soep) - € 2,5/nacht.
Vzw Transit; Crisiscentrum; Brussel	21 bedden beschikbaar voor drugsgebruikers, biedt een tijdelijke woonoptie totdat de persoon een oplossing op lange termijn vindt. Administratieve ondersteuning en oriëntatie zijn ook beschikbaar; gratis.
Vzw Comme chez nous en de stad Charleroi; Ulysse nachtopvang; Charleroi	12 bedden beschikbaar voor volwassenen met een dringend woonprobleem, geïntegreerd in het netwerk van ondersteuning voor daklozen of verslaafden, gratis.
Bron: Ville de Charleroi, 2014; Goessens, 2014; OCMW Antwerpen, 2014	

Naast deze drie initiatieven werd in augustus 2013 een nieuw nationaal project voor 2 jaar opgestart in de vijf grootste steden van België (Brussel, Antwerpen, Gent, Luik, Charleroi), op basis van de principes van Housing First (Housing First Belgium, 2014).

Het Housing First-model, in de VS gelanceerd in de jaren negentig, is gebaseerd op het principe van huisvesting als primaire actie, dat vervolgens wordt gecombineerd met ondersteunende behandelingsdiensten op het gebied van geestelijke en lichamelijke gezondheid, drugsmisbruik, onderwijs, en tewerkstelling. De huisvesting wordt voorzien in appartementen verspreid over een dorp. Een project van ondersteunende huisvesting zoals Housing First neemt de vereisten van soberheid, behandelingsnaleving en andere belemmeringen voor het verkrijgen van een woonst weg (Larimer et al., 2009).

In België is Housing First nog steeds een proefproject. Om de impact van dit initiatief te evalueren, werd een onderzoeksproject opgestart. Een totaal van 300 mensen werd gerekruteerd in 3 groepen: 1) een experimentele groep die deelneemt aan het Housing First-project, 2) een controlegroep die op straat leeft en 3) een controlegroep met een vaste verblijfplaats. Van deze mensen had 50% een verslavingsprobleem; voornamelijk alcohol (40,0%), maar ook heroïne (18,8%), cannabis (12,5%) en geneesmiddelen (12,5%) (Housing First Belgium, 2014).

De resultaten, die de gerelateerde hindernissen zullen beschrijven en praktijkrichtlijnen zullen aangeven voor Housing First in België, zijn gepland voor juni 2015.

3.1.2. Sociale woningen, halfweghuizen en begeleid wonen

Huisvestingsdiensten voor cliënten die nog niet in staat zijn om volledig zelfstandig te wonen, met inbegrip van voorlopige huisvesting en begeleid wonen, worden beschreven in Tabel 8.2.

Tabel 8.2 | Voorbeelden van initiatieven van sociale woningen, halfweghuizen en begeleid wonen in België

Betrokken instelling; Naam van het initiatief; Stad	Beschrijving
De Kiem; Halfweghuis; Gent	Drugsgebruikers die het therapeutische gemeenschaps-programma hebben voltooid, kunnen genieten van een residentiële nazorg van 6 tot 8 maanden. De nadruk ligt op de werksituatie, het onderwijs, de ontwikkeling van een sociaal netwerk en financiële steun.
Vzw Transit; Begeleide appartementen; Brussel	8 afzonderlijke flats zijn beschikbaar voor verhuur gedurende 3 maanden (periode kan worden verlengd). Cliënten moeten zelfstandig zijn en in staat om de huur te betalen. Terwijl ze sociale begeleiding krijgen, moeten ze actief op zoek gaan naar een nieuwe verblijfplaats.
Thaïs asbl; Maison d'accueil; Luik	9 individuele plaatsen worden bij voorkeur toegewezen aan gezinnen. Een psychosociale ondersteuning wordt verleend om in het algemeen de sociale situatie, woonsituatie, gezondheid en gezinssituatie van de drugsgebruiker of sekswerker te verbeteren.

Bron: De Kiem, 2014; Goessens, 2014; Thaïs asbl, 2014

3.1.3. Ondersteuning bij het vinden van een verblijfplaats op lange termijn

Drugsgebruikers die hulp nodig hebben bij het vinden van een verblijfplaats op lange termijn worden ondersteuning krijgen door verschillende diensten (Tabel 8.3).

Tabel 8.3 | Voorbeelden van initiatieven voor het vinden van een verblijfplaats op lange termijn in België

Betrokken instelling; Naam van het initiatief; Stad	Beschrijving
Openbare centra voor maatschappelijk welzijn van Brussel; Psychosociale ondersteuning; Brussel	Diensten gericht op het helpen van drugsgebruikers in hun administratieve, sociale, medische en dagelijkse initiatieven. Eén van de belangrijkste doelstellingen is het helpen bij het vinden van een verblijfplaats.
Projet Lama; 'Hestia'; Brussel	Naast de beschikbare studio's voor kortetermijnhuisvesting helpt Hestia de patiënt ook bij administratieve taken, het samen opzetten van een persoonlijk project en de re-integratie in de maatschappij.
Thaïs asbl; Association de Promotion du Logement; Luik	Een nieuw initiatief in Wallonië dat sociale re-integratie bevordert door middel van een behoorlijke huisvesting en administratieve, technische en juridische ondersteuning. Vanaf 2014 zullen de eerste woningen beschikbaar zijn voor een 9-jarige huurovereenkomst.

Bron: CPAS de la ville de Bruxelles, 2014; Le Projet Lama asbl, 2014; Thaïs asbl, 2014

3.2. ONDERWIJS & OPLEIDING

Tabel 8.4 richt zich op beroepsopleidingen en onderwijsinterventies voor werkloze problematische drugsgebruikers. Onderwijs verwijst naar geformaliseerd onderwijs waarbij de cliënt wordt geconfronteerd met examens en andere vormen van beoordelingen om nationaal erkende diploma's te krijgen. Beroepsopleidingen omvatten een brede waaier aan programma's die werkgelegenheidsstrategieën ondersteunen, de zelfredzaamheid verhogen, de betrokkenheid bij het werk verbeteren, enz.

Tabel 8.4 | Voorbeelden van onderwijs en onderwijsinitiatieven in België

Betrokken instelling; Naam van het initiatief; Stad	Beschrijving
Openbare centra voor maatschappelijk welzijn Gent; 'Perspectief'; Gent	Personen met een huidig of vroeger verslavingsprobleem kunnen hun huidige situatie laten evalueren, een voorstel krijgen over de mogelijkheden voor hun werksituatie, en de begeleiding en opvolging van nieuwe perspectieven.
Trempline; Programma voor psychologische, sociale en professionele re-integratie; Charleroi	Dit programma biedt een kans aan drugsgebruikers uit het therapeutische residentiële programma om opleidingen te volgen in informatica, taal en wiskunde of tuinbouw. Ze worden ook op tewerkstelling voorbereid door hun vaardigheden of mogelijke problemen, enz. in kaart te brengen.
Vzw Free-kliniek; 'Buro Actief'; Antwerpen	Buro Actief geeft drugsgebruikers de mogelijkheid om toch deel te nemen aan kleine werkopdrachten op een laagdrempelig niveau. Dit initiatief maakt deel uit van een integraal zorgprogramma.

Bron: Free Clinic, 2014; OCMW Gent, 2014; Trempline asbl, 2014

3.3. WERKGELEGENHEID

In theorie kunnen problematische drugsgebruikers de arbeidsmarkt benaderen via de klassieke middelen. Maar in de praktijk zijn er significante belemmeringen. Tabel 8.5 richt zich op speciale interventies die een ondersteunende werkomgeving bieden aan drugsgebruikers.

Tabel 8.5 | Voorbeelden van tewerkstellingsinitiatieven in België

Betrokken instelling; Naam van het initiatief; Stad	Beschrijving
WeerWerk; Gent en Antwerpen	'WeerWerk' geeft huidige of voormalige drugsgebruikers de mogelijkheid om zich geleidelijk opnieuw te integreren in een sociale bedrijfsonderneming. Deelnemers krijgen extra ondersteuning om drugsgebruik, financiële en andere sociale problemen aan te pakken.
Modus Vivendi; Peer support; Brussel	De expertise van en samenwerking met drugsgebruikers is nuttig voor schadebeperkende projecten, preventieprogramma's of deskundigheidsmeetings met hun peers. Drugsgebruikers worden gerekruteerd voor een korte periode en zijn verplicht om een opleiding te volgen om peer support te mogen aanbieden op verschillende plaatsen.
Trempline; Programma voor psychologische, sociale en professionele re-integratie; Charleroi	Dit programma biedt kansen op werk (administratief, tuinieren of bouwopdrachten) voor maximaal 1 jaar. De doelgroep zijn drugsgebruikers in behandeling in Trempline.

Bron: Modus Vivendi, 2013; Trempline asbl, 2014; Weerwerk, 2014

3.4. VRIJETIJDSACTIONEITEN

Onderzoek heeft aangetoond dat fysieke en sociale vrijetijdsbesteding een belangrijke rol speelt in het verbeteren van de levenskwaliteit (Fountain et al., 2000). Dat kan op verschillende niveaus voordeel opleveren: een betere fysieke gezondheid, een beter gevoel van eigenwaarde, verbeterde gemoedsstemming, hoger energie- en activiteitsniveau, minder bijwerkingen van geneesmiddelen (bv. gewichtstoename), verminderde depressie en angst en afleiding in stressvolle situaties. Tabel 8.6 beschrijft een aantal van de in België opgezette projecten om de betrokkenheid van drugsgebruikers in sociale activiteiten te bevorderen.

Tabel 8.6 | Voorbeelden van vrijetijdsinitiatieven in België

Betrokken instelling; Naam van het initiatief; Stad	Beschrijving
Free Clinic; Activeringsproject; Antwerpen	Dit project biedt mogelijkheden van sociale activiteiten (muziek, sport, vergaderingen) waardoor drugsgebruikers kunnen deelnemen aan gratis projecten om ze te activeren en te dwingen tot betrokkenheid in kleine evenementen.
La trace; Brussel	Dit centrum organiseert tegen een redelijke prijs wandeltochten van enkele dagen op verschillende locaties voor drugsgebruikers. Het doel is om een gemeenschappelijke uitdaging te creëren, om de wederzijdse ondersteuning te stimuleren en psychosociale follow-up te geven rond deze activiteiten.
Medisch sociaal opvangcentrum Start-MASS; Luik	Het behandelingscentrum organiseert sport, kooksessies of artistieke activiteiten met zijn patiënten om hen te motiveren voor andere activiteiten dan hun middelengebruik.

Bron: Free Clinic, 2014; La Trace asbl, 2014; Start-MASS, 2014

4. CONCLUSIE

Sociale uitsluiting kan worden gedefinieerd als alle problemen in verband met huisvesting, onderwijs, tewerkstelling en sociaal isolement die drugsgebruikers ondervinden. Hoewel de beschikbare informatie hierover vaak enkel van toepassing is voor de subgroep van gebruikers die in behandeling gaat, geeft ze een overzicht van de sociaal-economische kenmerken van drugsgebruikers.

De drugsgebruikende populatie in behandeling loopt een veel hoger risico op sociale uitsluiting. Op basis van het opleidingsniveau en de arbeidsstatus vinden we drugsgebruikers dubbel zo vaak terug in een maatschappelijk problematische situatie, in vergelijking met de algemene bevolking. Bovendien woont een niet te verwaarlozen deel van de drugsgebruikers in behandeling in een onstabiele situatie of op straat.

Aangezien de omstandigheden van drugsgebruik in (enkele) sociaal uitgesloten groepen in België pas recent werd onderzocht, is de beschikbare informatie versnipperd. Toch wordt drugsgebruik vaak gemeld bij daklozen, sekswerkers of gevangenen.

Van alle initiatieven op het gebied van sociale re-integratie zijn de huisvestingsinitiatieven de meest voorkomende. Hun doel varieert van het vinden van tijdelijke woonoplossingen in een noodsituatie tot woonoplossingen op langere termijn. Het in 2013 nieuw opgestarte project "Housing first" is gericht op het vinden van een onvoorwaardelijke woonoplossing voor dak- en thuislozen.

Vervolgens bieden werkgelegenheidsinitiatieven de mogelijkheid aan mensen die drugs gebruiken om opnieuw toegang te krijgen tot werkgelegenheid door middel van kleine betaalde jobs of opleidingen rond specifieke onderwerpen. Daarnaast is er ook een sterke wisselwerking tussen verschillende soorten behoeften: zo kan onderwijs bijvoorbeeld de toegang tot werkgelegenheid verbeteren, en een regelmatige tewerkstelling kan ook helpen bij het vinden van een stabiele verblijfplaats.

Tot slot werden ook specifieke vrijetijdsinitiatieven opgezet voor drugsgebruikende mensen om nieuwe kansen en uitdagingen te geven aan (ex-)gebruikers voor een re-integratie in een sociaal leven.

Dankbetuiging

De auteurs willen graag mevr. Theizen, mr. Joosen, mr. Van Bouchaute, mr. Dheendene, mr. Ruyters, mr. Vinken, mr. Nicolas en mr. Fanelli bedanken voor het verstrekken van de informatie. We zijn dankbaar voor deze onontbeerlijke betrokkenheid.

BIBLIOGRAFIE

- Anderson, P., Møller, L., & Galea, G., 2012. *Alcohol in the European Union, consumption, harm and policy approaches*, Denmark: WHO Regional Office for Europe.
- ASL, 2014. *Präventionsmaterial*. [Online] Arbeitsgemeinschaft für suchtvorbeugung und lebenbewältigung (ASL). Available at: <<http://www.asl-eupen.be/praeventionsmaterial-1>> [Accessed 18-9-2014].
- ASL, 2014. *Tätigkeitsbericht 2013 Arbeitsgemeinschaft für Suchtvorbeugung und Lebensbewältigung*, Eupen: ASL.
- Backmund, M., Meyer, K., Von, Z.M., & Eichenlaub, D., 2001. Treatment of hepatitis C infection in injection drug users. *Hepatology*, 34,(1), pp.188-193.
- Baeten, I., Bernaert, I., Claessens, J., De Paepe, N., & Raskin, K., 2009. *Individueel screeningsinstrumentervaringen met middelengebruik voor jongeren*, Brussel: VAD.
- Baeten, I., Bernaert, I., De Paepe, N., and Degryse, B., 2013. *Crush: werken met jongeren rond relaties, alcohol en cannabis*. [Online] VAD. Available at: <http://www.vad.be/media/1578812/vad_crush_a4_printversie.pdf> [Accessed 8-10-2014].
- Bekkering, GE., Aertgeerts, B., Asueta-Lorente, J.-F., Autrique, M., Goossens, M., Smets, K., van Bussel, J.C.H., Vanderplasschen, W., Van Royen, P., Hannes, K., & for the ADAPTE-youth project group, 2014. Practitioner review: Evidence-based practice guidelines on alcohol and drug misuse among adolescents: a systematic review. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 55,(1), pp.3-21.
- Belgian Research Aids&HIV Consortium, 2013. *HIV-Plan 2014-2017*. [Online] Belgian Research Aids&HIV Consortium. Available at: <<http://www.breach-hiv.be/media/docs/HIVPlan/NationalPlanDutch.pdf>> [Accessed 16-5-2014].
- Blancaert, P., Van Amsterdam, J., Brunt, T., Van den Berg, J., Van Durme, F., Maudens, K., & Van Bussel, J., 2013. 4-Méthylamphétamine: a health threat for recreational amphetamine users. *Journal of Psychopharmacology*, 27,(9), pp.817-822.
- Bohnert, A.S.B., Tracy, M., & Galea, S., 2012. Characteristics of drug users who witness many overdoses: Implications for overdose prevention. *Drug and Alcohol Dependence*, 120,(1-3), pp.168-173.
- Bollaerts, K., Aerts, M., & Sasse, A., 2013. Improved benchmark-multiplier method to estimate the prevalence of ever-injecting drug use in Belgium, 2000-10. *Archives of Public Health*, 71,(1), pp.10.
- Bruffaerts, R., Vanderplasschen, W., Van Hal, G., & Demyttenaere, K., 2010. *Crisisopvang voor middelengebruikers in België: een formele evaluatie en aanbevelingen voor een duurzaam beleid - De Evaluatie van Crisis en Case Management (ECCAM) - studie*
- Burssens, D., 2012. Bemiddeling in strafzaken. Een blik op de praktijk vanuit SIPAR, de databank van de justitiehuizen. *Panopticon Libri*, 2012,(5), pp.113-144.
- Centre bruxellois de promotion de la santé, 2013. *Evaluation du label quality nights auprès du public en Région de Bruxelles-Capitale*, Bruxelles : Eurotox.
- Cid, J., 2009. Is imprisonment criminogenic? A comparative study of recidivism rates between prison and suspended prison sanctions. *European Journal of Criminology*, 6,(6), pp.459-480.
- College van procureurs-generaal, 2013. *Jaarstatistiek van het Openbaar Ministerie. Opsporing en vervolging van strafzaken door de parketten van de rechtbanken van eerste aanleg*. [Online] Gegevensbank van het College van procureurs-generaal: Statistisch analisten. Available at: <http://www.just.fgov.be/statistique_parquets/start/n/home.html> [Accessed 3-10-2014].

Colman, C, De Ruyver, B., Vander Laenen, F., Vanderplasschen, W., Broekaert, E., De Keulenaer, S., and Thomaes, S., 2011. *De drugbehandelingskamer: een andere manier van afhandelen. Het proefproject geëvalueerd*. Antwerpen: Maklu.

Commission of the European Union. 2012. EU Drugs Strategy 2013-2020. p.9 C402/01. 29-12-2012.

Cornelis, E., 2013. *Persuasive effects of two-sided social marketing messages*, Leuven: KULeuven.

Cornish, R., Strang, J., Vickerman, P., & Hickman, M., 2010. Risk of death during and after opiate substitution treatment in primary care: prospective observational study in UK General Practice Research Database. *British Medical Journal*, 2010,(341), pp.c5475.

CPAS de la ville de Bruxelles, 2014. *Le service d'accompagnement psychosocial*. [Online] Available at: <<http://www.cpasbru.irisnet.be/fr/?ID=19>> [Accessed 29-9-2014].

Crawford, S. & Bath, N., 2013. Peer support models for people with history of injecting drug use undertaking assessment and treatment for hepatitis C virus infection. *Clinical infectious diseases*, 57,(S2), pp.S75-9.

De Boyser, K., Linchet, S., Van Dijck, L., Casman, M. T., Dierckx, D., & Vranken, J., 2010. *Onderzoek naar de OCMW-hulpverlening van dak- en thuislozen*, Brussel: POD Maatschappelijke integratie.

De druglijn, 2014. *Aan de slag*. [Online] VAD. Available at: <<http://www.druglijn.be/aan-de-slag.aspx>> [Accessed 8-10-2014].

De druglijn, 2014. *Student zijn en cannabis*. [Online] VAD. Available at: <<http://www.druglijn.be/omgaan-met-drugs/studenten/student-zijn--cannabis.aspx>> [Accessed 8-10-2014].

De Hert, M., Roos, K., Gillain, B., Detraux, J., Smeets, K., van Werde, D., & Peuskens, J., 2010. Dual diagnosis among schizophrenic patients in Belgian psychiatric services: Prevalence and available treatment. *Acta Psychiatrica Belgica*, 110,(2), pp.43-50.

De Keulenaer, S. & Thomaes, S., 2013, "De uitkomst van de Gentse drugbehandelingskamer rond recidive," In *Het pilootproject drugbehandelingskamer te Gent: een uitkomstenevaluatie*, F. V. W. Vander Laenen et al., eds., Gent: Academia Press, pp. 185-228.

De Kiem, 2014. *Residentieel - Programma-aanbod*. [Online] Available at: <<http://www.dekiem.be/index.php/residentieel>> [Accessed 29-9-2014].

De Ruyver, B., Colman, C., & Vandam, L., 2008. Drugs en criminaliteit: bestaat het ene zonder het andere? *De orde van de dag*, 2008,(44), pp.7-12.

De Ruyver, B., Ponsaers, P., Lemaître, A., Macquet, C., De Wree, E., Hodeige, R., Pieters, T., Cammaert, F., & Sohier, C., 2007. *Effecten van alternatieve afhandeling voor druggebruikers*, Gent: Academia press.

De Ruyver, B., Vander Laneen, F., & Eelen, S., 2012, "The long road to an integral and integrated policy in Belgium," In *Reflections on the concept of coherence for a policy on psychoactive substances and beyond*, R. Muscat, B. Pike, & members of the Coherent Policy Expert Group, eds., Strassbourg: Council of Europe Publishing.

De Wree, E., De Ruyver, B., Verpoest, K., & Colman, C., 2008. All in favour? attitudes of stakeholders and drug users towards judicial alternatives. *European Journal on criminal policy and research*, 14,(2008), pp.431-440.

De Wree, E., Pauwels, L., Colman, C., & De Ruyver, B., 2009. Alternative sanctions for drug use: fruitless efforts or miracle solution? *Crime, Law and Social change*, 52,(2009), pp.513-525.

Decorte, T. & D'Huyvetter, E. 2014. *Lokale detailhandel in drugs in Antwerpen. Een exploratief onderzoek, drugmonitor 2012-2013* Antwerpen, Stedelijk Overleg Drugs Antwerpen.

- Decorte, T. & D'Huyvetter, E. 2014. *Lokale detailhandel in drugs in Antwerpen. Een exploratief onderzoek, drugmonitor 2012-2013* Antwerpen, Stedelijk Overleg Drugs Antwerpen.
- Decorte, T. & Paoli, L., 2014. *Cannabis production in Belgium. Assessment of the nature and harms, and implications for priority setting (CANMARKT) Summary*, Brussels: Belgian science policy.
- Decorte, T., 2014. Cannabis social clubs in Belgium: Organizational strengths and weaknesses, and threats to the model. *International Journal of Drug Policy*(0),
- Decorte, T., Mortelmans, D., Tieberghien, J., & De Moor, S. 2009. *Haalbaarheid van een repetitieve prevalentiestudie onder de algemene bevolking*. Gent.
- Decorte, T., Muys, M., & Slock, S. 2003. *Cannabis in Vlaanderen. Patronen van cannabisgebruik bij ervaren gebruikers*. Leuven: Acco.
- Decorte, T., Stoffels, I., Leuridan, E., Van Damme P., & Van Hal, G., 2011. *Middelengebruik onder sekswerkers in België: een kwantitatieve en kwalitatieve studie in vijf sectoren van de seksindustrie.*, Gent: Academia Press.
- Defillet, T., 2012. *Juridische handvatten beroepsgeheim voor hulpverleners.*, Brussel: VAD.
- Degenhardt, L., Larney, s., Randall, D., Burns, L., & Hall, W., 2014. Causes of death in a cohort treated for opioid dependence between 1985 and 2005. *Addiction*, 109,(1), pp.90-99.
- Demarest, S., Tafforeau, J., Van Oyen, H., & et al., 2001. *Health Interview Survey 2001: Protocol for the sampling design*, Brussels: Scientific Institute of Public Health.
- Demarest, S., Van der Heyden, J., Charafeddine, R., Tafforeau, J., Van Oyen, H., & Van Hal, G., 2012. Socio-economic differences in participation of households in a Belgian national health survey. *European Journal of Public Health*, 23,(6), pp.981-985.
- Demaret, I., Litran, G., Magoga, C., Deblire, C., De Roubaix, J., Quertemont, E., Van Caillie, D., Dubois, N., Lemaître, A., & Anseau, M., 2013. *Projet TADAM - Rapport final 2007-2013*, Liège : Université de Liège.
- Deprez, N., Antoine, J., Asueta-Lorente, J. F., Bollaerts, K., Van der Linden, T., & Van Bussel, J., 2012. *Belgian national report on drugs 2011, new developments, trends and in-depth information on selected issues*, Brussels: Scientific Institute of Public Health.
- Devos, A., 2009, "Balans van het tienjarig bestaan van de justitiehuzen en perspectieven voor de komende jaren," In *10 jaar justitiehuzen: balans en perspectieven*, A. Devos, ed., Brussel: Federale overheidsdienst Justitie, pp. 13-44.
- Dienst voor strafrechtelijk beleid, 2013. *Dienst voor strafrechtelijk beleid: statistiek*. [Online] Available at: <http://www.dsb-spc.be/web/index.php?option=com_content&task=view&id=28&Itemid=47> [Accessed 3-10-2014].
- Edmonds, K., Sumnall, H., McVeigh, J., & Bellis, M. A., 2005. *Drug prevention among vulnerable young people*, Liverpool, UK: National Collaborating Centre for Drug Prevention.
- EMCDDA, 2003, "Social exclusion and reintegration," In *Annual report on the state of the drug problem in the European Union and Norway*, pp. 65-68.
- EMCDDA, 2010. *Trends in injecting drug use in Europe. Selected issue 2010*, Luxembourg, Publication office of the European union: EMCDDA.
- EMCDDA, 2013. *European Drug Report. Trends and developments, 2014*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- EMCDDA, 2014. *European Drug Report. Trends and developments. 2014*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Espace P, 2014. *Espace P.. vers une société "prostitution admise"*. [Online] Available at: <<http://www.espacep.be/>> [Accessed 29-9-2014].

Evenepoel, T., 2014. *Jaarverslag 2013 van de druglijn*. [Online] VAD. Available at: <http://www.druglijn.be/media/17359/jaarverslag_dl_2013.pdf> [Accessed 8-10-2014].

Favresse, D. & de Smet, P. 2008. *Tabac, alcool, drogues et multimédias chez les jeunes en Communauté française, résultats de l'enquête HBSC 2006*. Bruxelles, ULB-SIPES.

Federale Politie - CGOP / Beleidsgegevens, 2013. *Politionele criminaliteitsstatistieken, België, 2000-2013*. [Online] Available at: <http://www.polfed-fedpol.be/crim/crim_statistieken/2013_trim4/pdf/nationaal/rapport_2013_trim4_nat_belgie_nl.pdf> [Accessed 3-10-2014].

Fédito Bruxelles, FEIAT, and CLDB, 2014. *Mémorandum*. [Online] Fédito Bruxelles ; FEIAT ; CLDB. Available at: <http://www.feditobxl.be/files/documents/2014/doc_36.pdf?CFID=6926821&CFTOKEN=651797aad04635f3-842BB75C-045B-144E-E142D5807E3B7937&jsessionid=843036bad2186ed20c8d25344038407a1b4c> [Accessed 1-10-2014].

Ferri, M., Allara, E., Bo, A. G. A., & Faggiano, F., 2013. *Media campaigns for the prevention of illicit drug use in young people*, London: The cochrane collaboration.

Fountain, J., Hartnoll, R., Olszewski, D., and Vicente, J., 2000. *Understanding and responding to drug use: the role of qualitative research*. Belgium : Office for Official Publications of the European Communities.

FPS Economy, 2014. *Statistics Belgium* (be.STAT). [Online] Available at: <http://statbel.fgov.be/fr/statistiques/webinterface/beSTAT_home/> [Accessed 29-9-2014].

FPS Justitie, 2014. *Bemiddeling in strafzaken*. [Online] FOD Justitie. Available at: <http://justitie.belgium.be/nl/binaries/BemiddelingStrafzakenNL_tcm265-138422.pdf> [Accessed 10-10-2014].

FPS Justitie., 2014. *Substitutie in de gevangenissen*.

Free Clinic, 2014. *Activering harde kern druggebruikers Atheneumbuurt*. [Online] Available at: <<http://free-clinic.be/free-clinic/activering/>> [Accessed 29-9-2014].

Free Clinic, 2014. *Buro Aktief - Sociale activering door samen korte opdrachten uit te voeren*. [Online] Available at: <<http://free-clinic.be/free-clinic/buro-atief/>> [Accessed 29-9-2014].

Freiburger, T.L. & Iannacchione, B.M., 2011. An examination of the effect of imprisonment on recidivism. *Criminal justice studies*, 24,(4), pp.369-379.

Gisle, L., 2010, "Het gebruik van illegale drugs," In *Gezondheidsenquête België, 2008. Rapport II - Leefstijl en Preventie*, vol. 2010 L. Gisle et al., eds., Brussel: Operationele Directie Volksgezondheid en surveillance - Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid, pp. 307-384.

Gisle, L., 2010, "L'usage des drogues illicites," In *Enquête de santé, 2008. Rapport II - Style de Vie et Prévention*, vol. 2010 L. Gisle et al., eds., Bruxelles : Direction Opérationnelle Santé publique et surveillance. Institut Scientifique de Santé Publique, pp. 307-384.

Godin, I., Decant, P., de Smet, P., Favresse, D., & Moreau, N., 2011. *Health behaviour in School-Aged Children 2010*. Lifetime, last 12 months and last 30 days prevalence tables., Brussels: ULB.

Godin, I., Decant, P., Moreau, N., de Smet, P., & Boutsen, M. 2008. *La santé des jeunes en en Communauté française de Belgique, résultats de l'enquête HBSC 2006*. Bruxelles, ULB-SIPES.

Goessens, M., 2014. *Rapport d'activité 2013 - asbl Transit*

- Hannes, K., van Bussel, J. C. H., Aertgeerts, B., Vanderplasschen, W., Van Royen, P., and Geirnaert, M., 2011. *Adapting best practice guidelines for the detection, prevention and treatment of substance abuse in children and youngsters to a local Belgian context (ADAPT_YOUTH)*. [Online] Belgian Science Policy. Available at: <<http://www.belspo.be/belspo/fedra/proj.asp?|=en&COD=DR/59>> [Accessed 11-8-2014].
- Hannes, K., van Bussel, J. C. H., Aertgeerts, B., Vanderplasschen, W., Van Royen, P., and Geirnaert, M., 2013. *Adapting best practice guidelines for prevention, screening and treatment of substance misuse in adolescents to the Belgian context (ADAPTE-youth)*, Final unpublished report.
- Hardy, T. & Snowden, M., 2010. Family impact of imprisonment and the community specialist practitioner. *Community practitioner*, 83,(10), pp.21-24.
- Hels, T., Lyckegeard, A., Simonsen, K.W., Steentoft, A., & Bernhoft, I.M., 2013. *Risk of severe driver injury by driving with psychoactive substances. Accident analysis and prevention*, 59,(2013), pp.346-356.
- Henkel, D., 2011. Unemployment and Substance Use: a review of the literature (1990-2010). *Current Drug Abuse Reviews*, 4, pp.4-27.
- Hogge, M. & Denoiseux, D., 2014. *L'usage de drogues en Fédération Wallonie-Bruxelles. Rapport 2013-2014*. Eurotox ASBL.
- Housing First Belgium, 2014. *Mise en place de l'expérimentation Housing First Belgium*. Septembre 2013 - Février 2014
- Houwing, S., Legrand, S.A., Mathijssen, R., Hagenzieker, M., Verstraete, A.G., & Brookhuis, K., 2012. Prevalence of psychoactive substances in dutch and belgian traffic. *Journal of studies on alcohol or drugs*, 73,(6), pp.951-960.
- Hublet, A., De Bacquer, D., Valimaa, R., Godeau, E., Schmid, H., Rahav, G., & Maes, L., 2006. Smoking trends among adolescents from 1990 to 2002 in ten European countries and Canada. *BMC.Public Health*, 6, pp.280.
- Interministeriële Conferentie Drugs, 2010. *Een global en geïntegreerd drugsbeleid voor België. Gemeenschappelijke verklaring van de interministeriële Conferentie Drugs*. [Online] Available at: <http://health.belgium.be/eportal/Healthcare/Consultativebodies/Interministerialconferences/Drugs/18038733#VDKQq_mSyQs> [Accessed 6-10-2014].
- Jackson, L.A., McWilliams, S., Martin, F., Dingwell, J., Dykeman, M., Gahagan, J., & Karabanow, J., 2014. Key challenges in providing services to people who use drugs: The perspectives of people working in emergency departments and shelters in Atlantic Canada. *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 21,(3), pp.244-253.
- James, R. K., Gilliland, B. E., and James, L., 2013. *Crisis intervention strategies*. Belmont: Brooks/Cole, Cengage Learning.
- Kinable, H., 2010. *VAD-leerlingenbevraging in het kader van een drugbeleid op school. Syntheserapport schooljaar 2008-2009*, Brussels: VAD.
- Kinable, H., 2011. *VAD-leerlingenbevraging in het kader van een drugbeleid op school. Syntheserapport schooljaar 2009-2010*, Brussels: VAD.
- La Trace asbl, 2014. *Centre d'accueil et d'accompagnement psycho-social par le sport-aventure*. [Online] Available at: <<http://www.latrace.be/>> [Accessed 29-9-2014].
- Lambrecht, P. & Andries, C., 2013. *Het Vlaamse Schoolonderzoeksproject naar alcohol en andere drugs - VLASPAD 2010. EMCDDA ST2*, Brussels: VUB.

- Lambrecht, P., Andries, C., Engels, T., Senterre, C., Piette, D., & De Smedt, P., 2004. *ESPAD03: Outline for Belgian Report 2. Results Belgium 2003.*, Brussel: Vrije Universiteit Brussel.
- Larimer, M.E., Malone, D.K., Garner, M.D., Atkins, D.C., Burlingham, B., Lonczak, H.S., Tanzer, K., Ginzler, J., Clifasefi, S.L., Hobson, W.G., & Marlatt, G.A., 2009. Health care and public service use and costs before and after provision of housing for chronically homeless persons with severe alcohol problems. *Journal of the American Medical Association*, 301,(13), pp.1349-1357.
- Larmuseau, C., Moens, O., Steenhuyzen, S., Bernaert, I., and Lambrechts, M-C., 2013. *Verslag van de indicatoren meting 2012 van het gezondheidsbeleid in Vlaamse scholen.* [Online] Vlaams instituut voor gezondheids promotie en ziektepreventie. Available at: <<http://www.vigez.be/uploads/document/enbank/32e75b2e2f0f28d2d876cad6f295f083.pdf>> [Accessed 8-10-2014].
- Laudens, F., 2013. *Drugpreventie bij jongeren uit etnisch-culturele minderheden. Draaiboek voor het uitvoeren van een lokale verkenning en het opzetten van preventieve acties.* [Online] VAD. Available at: <<http://www.vad.be/media/1227545/draaiboekcm.pdf>>
- Le Projet Lama asbl, 2014. *Présentation générale.* [Online] Available at: <<http://www.projetlama.be/>> [Accessed 29-9-2014].
- Legrand, S.A., Isalberti, C., Van der Linden, T., Bernhoft, I.M., Hels, T., Simonsen, K.W., Favretto, D., Caplinskiene, M., Ferrara, S.D., Minkuviene, Z., Pauliukevicius, A., Houwing, S., Lillsunde, P., Langel, K., Blencowe, T., & Verstraete, A.G., 2013. Alcohol and drugs in seriously injured drivers in six European countries. *Drug testing and analysis*, 5,(3), pp.156-165.
- Lewis, S. & Roberts R., A., 2001. Crisis assessment tools: the good, the bad and the available. *Brief treatment and crisis intervention*, 2001,(1), pp.17-28.
- Liebling, A. & Arnold, H., 2012. Social relationships between prisoners in a maximum security prison: violence, faith and the declining nature of trust. *Journal of criminal justice*, 40,(2012), pp.413-424.
- Lievens, D., Vander Laenen, F., & Christiaens, J., 2014. Public spending for illegal drug and alcohol treatment in hospitals: an EU cross-country comparison. *Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy*, 9,(26),
- Livingston, J., Milne, T., Lan Fang, M., & Amari, E., 2012. The effectiveness of interventions for reducing stigma related to substance use disorders: a systematic review. *Addiction*, 107,(1), pp.39-50.
- Lombaert, G., 2011. *Middelengebruik bij 12 tot 18-jarige scholieren in Brugge*, Gent: De Sleutel.
- Luisetto, S. and Hensgens, P., 2014. *Mémorandum de la Fédito Wallonne.* [Online] Fédito Wallonne. Available at: <http://www.feditowallonne.be/documents/Memorandum_2014-19062014-20162.pdf> [Accessed 1-10-2014].
- Lurigio, A.J., 2000. Drug treatment availability and effectiveness: Studies of the general and criminal justice population. *Criminal justice and behavior*, 27,(4), pp.495-528.
- Macarthur, G., van Velzen, E., Palmateer, N., Kimber, J., Pharris, A., Hope, V., Taylor, A., Roy, K., Aspinall, E., Goldberg, D., Rhodes, T., Hedrich, D., Salminen, M., Hickmann, M., & Hutchinson, S., 2014. Interventions to prevent HIV and Hepatitis C in people who inject drugs: a review of reviews to assess evidence of effectiveness. *International Journal of Drug Policy*, 25,(1), pp.34-52.
- McCabe, S.E., Boyd, C.J., Cranford, J.A., Morales, M., & Slayden, J., 2006. A modified version of the Drug Abuse Screening Test among undergraduate students. *J.Subst.Abuse Treat.*, 31,(3), pp.297-303.
- McCambridge, Hawkins, B., & Holden, C., 2014. Vested interests in addiction research and policy. The challenge corporate lobbying poses to reducing society's alcohol problems: insights from UK evidence on minimum unit pricing. *Addiction*, 109,(2), pp.199-205.

- McGrath, A. & Weatherburn, D., 2012. The effect of custodial penalties on juvenile reoffending. *Australian and New Zealand journal of criminology*, 45,(1), pp.26-44.
- Melis, S., 2013. *VAD-leerlingenbevraging in het kader van een drugbeleid op school. Syntheserapport schooljaar 2011-2012.*, Brussels: VAD.
- Melis, S., 2013. *VAD-leerlingenbevraging in het kader van een drugbeleid op school. Syntheserapport schooljaar 2010-2011*, Brussels: VAD.
- Modus Vivendi, 2013. *Devenir "jobiste"*. [Online] Available at: <<http://www.modusvivendi-be.org/spip.php?rubrique10>>
- Modus Vivendi, 2014. *Rapport d'activités 2013*, Brussels: Modus Vivendi.
- Nagin, D.S., Cullen, F.T., & Jonson, C.L., 2009. Imprisonment and reoffending. *Crime and Justice*, 38,(2009), pp.115-200.
- Nieuwbeerta, P., Nagin, D.S., & Blokland, A.A.J., 2009. Assessing the impact of first-time imprisonment on offenders' subsequent criminal career development: a matched samples comparison. *Journal of quantitative criminology*, 25,(3), pp.227-257.
- OCMW Antwerpen, 2014. *Nachtopvangcentrum De Biekorf*. [Online] Available at: <<http://ocmw.antwerpen.be/Overig-OCMW/ik-zoek-hulp/ik-zoek-hulp-Wonen/Opvangcentra/Nachtopvangcentrum-De-Biekorf.html>> [Accessed 29-9-2014].
- OCMW Gent, 2014. *Trajectbegeleiding voor mensen met een drugsprobleem*. [Online] Available at: <<http://www.ocmwgent.be/OCMW/Opleiding-en-werk/Begeleiding-mensen-met-drugsprobleem.html>> [Accessed 29-9-2014].
- Palmateer, N., Hutchinson, S., McAllister, G., Munro, A., Cameron, S., Goldberg, D., & Taylor, A., 2014. Risk of transmission with sharing drug injecting paraphernalia: analysis of recent hepatitis C virus (HCV) infection using cross-sectional survey data. *Journal of Viral Hepatitis*, 21, pp.25-32.
- Pardo, B., 2014. Cannabis policy reforms in the americas: a comparative analysis of Colorado, Washington and Uruguay. *International Journal of Drug Policy*, 25,(4), pp.727-735.
- Plasschaert, S., Ameye, L., De Clercq, T., Walckiers, D., Sartor, F., Micalessi, I., Jossels, G., Tods, S., Goubau, P., Plum, J., Vranckx, R., & Van Oyen, H., 2005. *Study on HCV, HBV and HIV seroprevalence in a sample of drug users in contact with treatment centres or in prison in Belgium, 2004-2005*, Brussels (Belgium): Scientific Institute of Public HealthEpidemiology Unité.
- Pleace, N., 2008. *Effective services for substance misuse and homelessness in Scotland: evidence form an international review*, Edinburgh: Scottish Government Social Research.
- Prochaska, J. and DiClemente, C. C., 1984. *The transtheoretical approach: towards a systematic eclectic framework*. USA: Dow Jones Irwin, Homewood IL.
- Raes, V. & Lombaert, G., 2004. EuropASI: A standard in De Sleutel, Belgium. *Journal of substance abuse*
- Raes, V., Lombaert, G., & Keymeulen, R., 2004. *De Nederlandse vertaling van de handleiding voor training en afname van Europasi vraaggesprekken, aangepast voor België-Vlaanderen*. Versie 2004., Gent: De Sleutel.
- Rigter, H. and Dekker, M. M., 2014. *INCANT Study*. [Online] Erasmus Medical Center Rotterdam. Available at: <<http://www.incant.eu/>> [Accessed 23-10-2014].

Robaey, G., Grebely, J., Mauss, S., Bruggmann, P., Moussalli, J., De, G.A., Swan, T., Arain, A., Kautz, A., Stover, H., Wedemeyer, H., Schaefer, M., Taylor, L., Backmund, M., Dalgard, O., Prins, M., & Dore, G.J., 2013. Recommendations for the management of hepatitis C virus infection among people who inject drugs. *Clin.Infect.Dis.*, 57 Suppl 2, pp.S129-S137.

Roberts, A. R. ed. 2005. *Crisis Intervention Handbook: Assessment, Treatment and Research*. Oxford: Oxford University Press.

Roegiers, J. [4-4-2014] *Senaat schriftelijke vraag nr. 5-11368*.

Rosiers, J., De Bock, M., De Donder, E., De Maeseneire, I., & Geirnaert, M., 2014. *Ginger. Preventie van alcohol en andere drugproblemen. Rapport 2013. monitoring van activiteiten.*, Brussel: VAD.

Rosiers, J., Hublet, A., Van Damme, J., Maes, L., & Van Hal, G., 2011. *In hogere sferen ? (volume 2) Een onderzoek naar het middelengebruik bij Vlaamse studenten*, Antwerp: University Antwerp.

Rosiers, J., Van Damme, J., Hublet, A., Van Hal, G., Sisk, M., Mhand, Y. S., & Maes, L., 2014. *In hogere sferen ? volume 3. Een onderzoek naar het middelengebruik bij Vlaamse studenten*, Brussel: VAD

Rowe, C., Rigter, H., Henderson, C., Gantner, A., Mos, K., Nielsen, P., & Phan, O., 2013. Implementation fidelity of Multidimensional Family Therapy in an international trial. *Journal of substance abuse treatment*, 44,(4), pp.391-399.

Rwubu, M. and Hogge, M., 2013. *L'usage de drogues en Fédération Wallonie-Bruxelles. Rapport 2011-2012*. [Online] Eurotox. Available at: <http://www.eurotox.org/images/stories/docs/eurotox2011-2012_usage_drogues_fwb_inthd_imprimeur.pdf> [Accessed 23-10-2013].

Sabbe, B., Malone, M., Van Ham, S., & De Wilde, B., 2008. *Onderzoek naar de effectiviteit van de residentieel geïntegreerde behandeling voor patiënten met een dubbeldiagnose*

Samusocial asbl, 2014. *Dispositif hivernal 2013-2014. Rapport d'activités*, [http://www.samusocial.be/files/FR/Rapport_hiver_2013_2014\(1\).pdf](http://www.samusocial.be/files/FR/Rapport_hiver_2013_2014(1).pdf)

Sasse, A. & Defraye, A., 2009. HIV infections and STI co-infections in men who have sex with men in Belgium: sustained increase in HIV diagnoses. *Euro.Surveill*, 14,(47),

Schaub, M., Henderson, C., Pelc, I., Tossmann, P., Phan, O., Hendriks, V., Rowe, C., & Rigter, H., 2014. Multidimensional family therapy decreases the rate of externalising behavioural disorder symptoms in cannabis abusing adolescents: outcomes of the INCANT trial. *BMC Psychiatry*, 14,(26),

Schnittker, J. & John, A., 2007. Enduring stigma: the long-term effects of incarceration on health. *Journal of health and social behavior*, 48,(2), pp.115-130.

Skafupova, K., Zabransky, T., & Mravcik, V., 2014. *Literature review. The levels of use of opioids, amphetamines and la cocaïne and associated levels of harm: summary of scientific evidence*, Luxembourg: EMCDDA.

Smet, V., De Ruyver, B., Colman, C., Surmon, T., Pauwels, L., Vander Beken, T., and De Moor, A., 2013. *Het aanbod van illegale drugs in België: wat weten we ? Een haalbaarheidsstudie van betrouwbare indicatoren voor het drugsaanbod*. Gent: Academia press.

Spohn, C., 2007. The deterrent effect of imprisonment and offenders' stakes in conformity. *Criminal justice policy review*, 18,(1), pp.31-50.

Start-MASS, 2014. *Activités*. [Online] Available at: <<http://start-mass.isosl.be/activites.htm>> [Accessed 29-9-2014].

Stimson, G.V., Jones, S., Chalmers, C., & Sullivan, D., 1998. A short questionnaire (IRQ) to assess injecting risk behaviour. *Addiction*, 93,(3), pp.337-347.

- Sumnall, H. and Brotherhood, A., 2012. *Social reintegration and employment: evidence and interventions for drug users in treatment*. Luxembourg: Publications Office of the European Union .
- Sylvestre, D.L., 2002. Treating hepatitis C in methadone maintenance patients: an interim analysis. *Drug and Alcohol Dependence*, 67,(2002), pp.117-123.
- ter Bogt, T.F., de, L.M., Molcho, M., Godeau, E., Hublet, A., Kokkevi, A., Kuntsche, E., Nic, G.S., Franelic, I.P., Simons-Morton, B., Sznitman, S., Vieno, A., Vollebergh, W., & Pickett, W., 2014. Do societal wealth, family affluence and gender account for trends in adolescent cannabis use? A 30 country cross-national study. *Addiction*, 109,(2), pp.273-283.
- Thais asbl, 2014. *Maison d'accueil pour personnes et familles en difficulté sociale en lien avec les assuétudes ou la prostitution*. [Online] Available at: <<http://www.asblthais.org/spip.php?rubrique2>> [Accessed 29-9-2014].
- Thanki, D. and Vincente, J., 2013. *PDU (Problem Drug Use) revision summary*. [Online] EMCDDA. Available at: <<http://www.emcdda.europa.eu/activities/hrdu>> [Accessed 20-10-2014].
- TNS Political and social, 2014. *Flash Eurobarometer 401 young people and drugs*. [Online] European Commission. Available at: <http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_401_en.pdf> [Accessed 20-10-2014].
- Trempline asbl, 2014. *Rapport d'activités 2013*, Available at: <<http://www.trempline.be/documents/ra2013vfinale.pdf>>
- Turtelboom, A. and Milquet, J., 2012. *Nationaal Veiligheidsplan 2012-2015 Samen zorgen voor een veilige en leefbare samenleving*. [Online] Federale politie. Available at: <http://www.polfed-fedpol.be/org/org_pns_nl.php> [Accessed 6-10-2014].
- Uchtenhagen, A., 2010. L'héroïne assisted treatment in Switzerland a case study in policy change. *Addiction*, 105,(1), pp.29-37.
- UNODC, 2013. *The challenges of new psychoactive substances. A report from the global SMART programme*. [Online] United nations office on drugs and crime. Available at: <http://www.unodc.org/documents/scientific/NPS_2013_SMART.pdf>
- VAD, 2010. *Lol zonder alcohol*. [Online] VAD. Available at: <<http://www.acoolworld.be/>> [Accessed 8-10-2014].
- VAD, 2014. *Aan de slag met een lokaal alcohol- en drugbeleid: stappenplan*. [Online] VAD. Available at: <<http://www.vad.be/sectoren/lokaal-beleid/een-beleid-opzetten/aan-de-slag.aspx>> [Accessed 8-10-2014].
- VAD, 2014. *Als kleine kinderen groot worden. Draaiboek*. [Online] VAD. Available at: <<http://www.vad.be/materiaal/draaiboekenrichtlijnen/vormingsmap-als-kleine-kinderen-groot-worden.aspx?from=1171>> [Accessed 8-10-2014].
- Valdiserri, R., Khalsa, J., Dan, C., Holmberg, S., Zibbel, J., Holtzman, D., Lubran, R., & Compton, W., 2014. Confronting the emerging epidemic of HCV infection among young injection drug users. *American Journal of Public Health*, 104,(5), pp.816-821.
- van Bussel, J. C. H. & Antoine, J., 2012, "Chapter 2. Drug use in the general population and specific targeted-groups," In *Belgian National Report on Drugs 2011. New developments, trends and in-depth information on selected issues*, N. Deprez et al., eds., Brussels: WIV-ISP, pp. 35-59.
- van Buuren, S., Boshuizen, H.C., & Knook, D.L., 1999. Multiple imputation of missing blood pressure covariates in survival analysis. *Stat.Med.*, 18,(6), pp.681-694.
- Van der Heyden, J., Gisle, L., Demarest, S., Drieskens, S., Hesse, E., & Tafforeau, J., 2010. *Enquête de santé, 2008. Rapport I - État de santé*, Bruxelles

- Van der Heyden, J., Gisle, L., Demarest, S., Drieskens, S., Hesse, E., & Tafforeau, J., 2010. *Gezondheidsenquête, België 2008 - Rapport I: Gezondheidstoestand*, Brussel: Operationele Directie Volksgezondheid en Surveillance, Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid.
- Van Hal, G., Rosiers, J., Bernaert, I., & Hoeck, S., 2007. *In hogere sferen? Een onderzoek naar het middelengebruik bij Antwerpse studenten*, Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- Van Havere, T., Lammertyn, J., Vanderplasschen, W., Bellis, M.A., Rosiers, J., & Broekaert, E., 2012. Illicit drug use in the Flemish Nightlife scene between 2003 and 2009. *European Addiction Research*, 18, pp.153-160.
- Van Havere, T., Vanderplasschen, W., Lammertyn, J., Broekaert, E., & Bellis, M.A., 2011. Drug use and nightlife: more than just dance Music. *Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy*, 27,(6), pp.6-18.
- Van Huyck, C., Bédoué, C., Noel, L., & Baufay, F., 2014. *Plan bruxellois de réduction des risques liés à l'usage de drogues*, Bruxelles : Modus Vivendi asbl et FEDITO bruxelloise.
- Van Malderen, S. 2011, Monitoring drug use and related problems in Belgian prisons as a tool for policy making: difficulties and challenges, In *Reitox Academy: Drug use among prison population. Scope and responses*.
- Vander Laenen, F., De Ruyver, B., and Vanderplasschen, W., 2011. *Drug treatment court Ghent, qualitative outcome evaluation*. [Online] Belspo. Available at: <<http://www.belspo.be/belspo/fedra/proj.asp?l=en&COD=DR/61>> [Accessed 3-7-2014].
- Vander Laenen, F., De Ruyver, B., Christiaens, J., and Lievens, D., 2011. *Drugs in cijfers III, Onderzoek naar de overheidsuitgaven voor het drugsbeleid in België*. Gent: Academia Press.
- Vander Laenen, F., Vandam, L., & Colman, C., 2010. Met velen aan de tafel: goede voorbeelden van een integraal en geïntegreerd drugbeleid. *Tijdschrift verslaving*, 6,(4), pp.54-71.
- Vander Laenen, F., Vanderplasschen, W., Smet, V., De Maeyer, J., Buckinx, M., Van Audenhove, S., Anseau, M., & De Ruyver, B., 2013. *Analysis and Optimization of Substitution Treatment in Belgium (SUBANOP)*, Gent: Academia Press.
- Vander Laenen, F., Vanderplasschen, W., Wittouck, C., Dekkers, A., De Ruyver, B., De Keulenaer, S., & Thomas, S., 2013. *Het pilootproject drugsbehandelingskamer te Gent: een uitkomstenevaluatie*, Gent: Academia Press.
- Vanderplasschen, W., 2014. *'s Werelds grootste drugsonderzoek: de Belgische resultaten*. [Online] Available at: <<https://www.ugent.be/nl/actueel/persberichten/global-drug-survey-onderzoek.htm>> [Accessed 2-10-2014].
- Vanderplasschen, W., Vandevelde, S., & Broekaert, E., 2014. *Therapeutic communities for treating addictions in Europe. Evidence, current practices and future challenges*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- VandeWalle, G., Wayenberg, E., Dormeals, A., & Easton, M., 2010. De plaats en betekenis van evaluatie in de interbestuurlijke veiligheids- en preventieplannen. *Panopticon*, 31,(3), pp.40-57.
- Vanhaelemeesch, D., 2012. Leven met een uurrooster... een persoonlijke ervaring met een enkelband. *Fatik*, 2012,(134), pp.4-9.
- Vanheule, S. & Bogaerts, S., 2005. The factorial structure of the GHQ-12. *Stress and Health*
- Vanhove, W., Surmont, T., Van Damme, P., & De Ruyver, B., 2014. Filling in the blanks. An estimation of illicit cannabis growers' profits in Belgium. *International Journal of Drug Policy*, 25,(3), pp.436-443.

Vigez, 2014. *Gezond opvoeden*. [Online] Vlaams Instituut voor Gezondheidspromotie en Ziektepreventie. Available at: <<http://www.gezondopvoeden.be/>> [Accessed 8-10-2014].

Ville de Charleroi, 2014. *Ulysse,abri de nuit*. [Online] Ville de Charleroi. Available at: <<http://www.charleroi.be/node/166>> [Accessed 29-9-2014].

Vorma, H., Sokero, P., Aaltonen, M., Turtiainen, S., Hughes, L.A., & Savolainen, J., 2013. Participation in opioid substitution treatment reduces the rate of criminal convictions: Evidence from a community study. *Addictive Behaviors*, 38,(2013), pp.2313-2316.

Weerwerk, 2014. *WeerWerk - Sterk in maatwerk*. [Online] Available at: <<http://www.weerwerk.net/>> [Accessed 29-9-2014].

WHO, 1986. *Ottawa charter for health promotion*. [Online] World health organisation. Available at: <http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0004/129532/Ottawa_Charter.pdf?ua=1> [Accessed 8-10-2014].

WHO, 2010. *Brief intervention. The ASSIST-linked brief intervention for hazardous and harmful substance use. Manual for use in primary care*. [Online] World Health Organisation. Available at: <http://whqlibdoc.who.int/publications/2010/9789241599399_eng.pdf?ua=1>

WHO, 2012. *Prevention and control of viral hepatitis infection: framework for global action*, Geneva: World Health organisation.

WHO, 2012. *Social determinants of health and well-being among young people. Health behaviour in school-aged children (HBSC) study: international report from the 2009/2010 survey*, Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.

WHO, UNODC, & UNAIDS, 2012. *Technical guide for countries to set targets for universal access to HIV prevention, treatment and care for injecting drug users*, Geneva: WHO.

Wilms, B., 2014. *Adapte-youth: adaptation of existing, international guidelines on the treatment, screening and prevention of alcohol and drug misuse in youngsters to the Belgian local context (2011-2013)*. [Online] KULeuven. Available at: <<http://ppw.kuleuven.be/home/english/research/mesrg/publications-of-research-projects>> [Accessed 8-10-2014].

Windelinckx, T., 2011. *Evaluatie Onderzoek Spuitenruil Vlaanderen 2010.*, Antwerp: Free Clinic.

Windelinckx, T., 2012. *Evaluatie Onderzoek Spuitenruil Vlaanderen 2011.*, Antwerp: Free Clinic.

Windelinckx, T., 2013. *Evaluatie onderzoek project spuitenruil 2012*, Antwerp: Vlaamse spuitenruil, Free clinic vzw.

Windelinckx, T., 2014. *Rapport evaluatie onderzoek spuitenruil vlaanderen 2013*. Vlaamse Spuitenruil, Free Clinic vzw, Antwerpen.

Winstock, A, 2014. *The Global Drug Survey 2014 findings*. [Online] Available at: <<http://www.globaldrugsurvey.com/facts-figures/the-global-drug-survey-2014-findings/>> [Accessed 2-10-2014].

Wittouck, S., Vander Laenen, F., Dekkers, A., Vanderplasschen, W., & De Ruyver, B., 2013. Uitkomsten en recidiveonderzoek van de Gentse drugbehandelingskamer. *Therapeutisch programma voor druggebruikers*, 21,(4), pp.3-10.

WIV-ISP. 2014. Belgian Treatment Demand Indicator Register (BTDIR).

© WIV-ISP
DIENST ENQUÊTES, LEEFSTIJL
EN CHRONISCHE ZIEKTEN
Julliette Wytsmanstraat 14
1050 Brussel | België

www.wiv-isp.be

Verantwoordelijke uitgever: Dr. Johan Peeters
Depotnummer: D/2015/2505/06